

Voorbeeldlessenserie voor de basisvorming vmbo

Jannet van Drie, Huub Oattes, Theo van Zon

Het rapport-De Rooy in de klas (2)

16

In Kleio 2 omschreven wij in het eerste van drie artikelen over een SLO-uitwerking van het rapport-De Rooy wat oriëntatiekennis is. Tevens lieten wij een voorbeeldleerplan voor de basisvorming zien. Nu gaan we in op een lessenserie die ontwikkeld is op basis van het voorbeeldleerplan. De ontwikkeling van oriëntatiekennis neemt in deze lessenserie een belangrijke plaats in. Achtereenvolgens komen aan de orde: de plaats en opbouw van de lessenserie in het voorbeeldleerplan, de didactische uitgangspunten bij de lessenserie en de verwerking in het lesmateriaal van wezenlijke aspecten bij de ontwikkeling van oriëntatiekennis.

Het rapport-De Rooy ziet het ontwikkelen van een duurzaam kader van overzichtskennis waarmee leerlingen zich kunnen oriënteren in de tijd (oriëntatiekennis) als een belangrijke voorwaarde voor het ontwikkelen van historisch besef. Hoe kan nu een didactiek eruit zien die gericht is op het aanbrengen en ontwikkelen van oriëntatiekennis? Deze vraag stond centraal bij de ontwikkeling van de lessenserie.

Wij hebben ons hierbij gericht op verandering en vernieuwing, maar ook gebruik gemaakt van de sterke punten van het huidige geschiedenisonderwijs. Dit heeft geresulteerd in de lessenserie *Zicht op verandering*.

Deze lessenserie is bestemd voor vmbo-leerlingen (op kaderberoeps-gemengd-theoretische leerweg niveau) in het eerste jaar van de basisvorming. De lessenserie van zestien lesuren is een uitwerking van sociaal-economische aspecten van vier tijdvakken.

In het vorige artikel is een concentrische leerstofordening beschreven, waarbij in de basisvorming in twee rondes door de tien tijdvakken wordt gegaan. In de eerste ronde worden de sociaal-economische kenmerkende aspecten van de tijdvakken behandeld; in de tweede ronde de cultureel-religieuze en bestuurlijk-politieke aspecten.

In de lessenserie worden vier tijdvakken en bijbehorende kenmerkende aspecten geclusterd (zie kader 1 met tussen haakjes het aantal lesuren dat voor de behandeling wordt uitgetrokken). Aan elk van de vier betrokken tijdvakken wordt een hoofdstuk gewijd. Een vijfde en laatste hoofdstuk is ge-

richt op de integratie en verdere verwerking van de vier behandelde tijdvakken (de herhalings- en vergelijkingsronde). Hierbij wordt aandacht besteed aan het vergelijken van de tijdvakken en aan de samenhang ertussen. De grote ontwikkelingslijn is de groei van lokale naar mondiale handel (en daaraan gerelateerde nijverheid) en daarmee verbonden de toenemende Europese dominantie binnen die handel. Voor dit afsluitende en overkoepelende hoofdstuk is drie uur beschikbaar.

Oriëntatie, uitvoering en afsluiting
Elk hoofdstuk kent een vaste opbouw in drie delen: oriëntatie, uitvoering en afsluiting.

In het eerste deel staat oriëntatie centraal: oriëntatie in de tijd, op de inhoud en op de aanpak binnen het hoofdstuk. Een belangrijk onderdeel is het activeren van 'alledaagse' en historische voorkennis, zodat hierbij een eerste relatie tussen heden en verleden gelegd kan worden.

De voorbeelden zijn afkomstig uit de lessenserie 'Zicht op verandering' van SLO. De bijbehorende illustraties zijn gemaakt door Peter van der Vet.

In het tweede deel, de uitvoering, wordt aan de hand van hoofd- en deelvragen, van bronnen en opdrachten, verhalen en illustraties, een beeld gevormd van de sociaal-economische ontwikkeling in een bepaald tijdvak. In het onderdeel afsluiting ten slotte, wordt elk hoofdstuk afgesloten met een grote creatieve opdracht van ongeveer een lesuur, waarin de leerling kennis terughaalt en toepast. (Zie ook *productgericht werken*) Hierna moeten de leerlingen de hoofdvraag van het hoofdstuk zelfstandig kunnen beantwoorden.

Na deze korte beschrijving van de plaats en opbouw van het materiaal, komen we nu bij enkele didactische uitgangspunten, die we hebben toegepast op de lessenserie.

Actief en zelfstandig leren

Actief en zelfstandig leren biedt leerlingen goede mogelijkheden om een tijds kader te ontwikkelen. Door zelf actief bezig te zijn met historisch materiaal kan beeldvorming bij leerlingen plaatsvinden. De beelden die op deze manier door de leerlingen zelf op actieve wijze opgebouwd worden, zullen zij beter onthouden en in nieuwe situaties gemakkelijker gebruiken. Actief leren is niet iets wat een leerling altijd individueel hoeft te doen. Door het uitwisselen en bespreken van de leerstof met andere leerlingen en met de docent kan een rijker en juist beeld van de tijdvakken ontstaan.

De ontwikkeling van een chronologisch tijds kader en het gebruik ervan gaan gelijk op. Op het moment dat een leerling geconfronteerd wordt met een nieuw historisch gegeven en dat in het passende tijdvak plaatst (gebruik van het kader als kapstok), wordt dit voorbeeld toegevoegd aan het kader van oriëntatiekennis (uitbreiding van het kader). Het kader van oriëntatiekennis is dus voortdurend in ontwikkeling, want het wordt steeds aangevuld en biedt daardoor de 'lerende' een steeds completer beeld van de geschiedenis.

Uitgaande van bovenstaande ideeën hebben wij in de lessenserie opdrachten ontwikkeld. Onder andere een aantal samenwerkingsopdrachten, waarbij leerlingen actief een beeld van het verleden construeren. In kader 2 is de tekst van een samenwerkingsopdracht opgenomen, waarbij leerlingen, in groepjes van twee, op zoek gaan naar oorzaken van de groei van handel en

Tijdvak	Kenmerkend aspect
tijd van steden staten (1000-1500):	opkomst van handel en ontstaan van steden (4 uur)
tijd van ontdekkers en hervormers (1500-1600):	begin van overzeese Europese expansie (3 uur)
tijd van regenten en vorsten (1600-1700):	ontstaan van handelskapitalisme en begin van een wereldeconomie (3 uur)
tijd van pruiken en revoluties (1700-1800):	slavenarbeid op plantages en opkomst abolitionisme (3 uur)

Kader 1: Clustering van tijdvakken en kenmerkende aspecten.

Opdracht 9

We werken nu in groepen van twee. Ieder groeps lid leest drie van de bronnen die hier onder staan. Het eerste groeps lid leest bron 1, 2 en 3. Nummer twee leest bron 4, 5 en 6. Je gaat op zoek naar oorzaken van de groei van handel en nijverheid in de steden. Let op: er kunnen meer oorzaken in een bron te vinden zijn.

- Noteer met potlood die oorzaken in trefwoorden in de tweede kolom. Doe dat achter het nummer van de bron, waarin je die oorzaak gevonden hebt.
- Bespreek de oorzaken die jullie gevonden hebben met elkaar. Leg aan elkaar uit waarom het om oorzaken voor de groei van handel en nijverheid gaat.
- Vul nu alle twee het schema volledig in.

Bron	Oorzaken voor de groei van handel en nijverheid in de steden
1	

Kader 2: Voorbeeld van een samenwerkingsopdracht.

Herhalings- en vergelijkingsronde

Wat verandert er in handel en nijverheid tussen 1000 en 1800?

In de afgelopen hoofdstukken hebben jullie gezien hoe de manier van handel drijven is veranderd in de periode 1000 tot 1800. In deze opdracht gaan jullie de belangrijkste veranderingen nog eens op een rijtje zetten.

Opdracht 1 Posters maken

Maak met behulp van het werkmateriaal vier posters, voor elk tijdvak één. Op elke poster is straks te zien hoe er handel gedreven werd in die tijd. Je maakt de opdracht in tweetallen. Overleg steeds met elkaar, zodat jullie het eens worden.

Je maakt gebruik van het volgende werkmateriaal:

- 4 lege basisposters (A3-formaat)
- 4 lege opberg-enveloppen
- 1 werkblad met tijdbalken
- 1 werkblad met strips
- 1 werkblad met tekstballonnen
- 1 werkblad met afbeeldingen

Hieronder wordt beschreven hoe je de opdracht kunt maken. Lees de aanwijzingen eerst goed door.

Werkwijze

Op elke poster komen de volgende onderdelen:

- een tijdbalk,
- een strip,
- een tekstballon
- een afbeelding.

Bekijk ook de voorbeeldposter!

Knip eerst de tijdbalken los en plak op elke poster een tijdbalk. Plak de tijdbalk bovenaan en schrijf de naam van het tijdvak erbij.

Neem het werkblad met de strips en knip de strips uit. Bespreek met elkaar welke strip bij welk tijdvak hoort en leg deze bij het betreffende tijdvak (nog niet opplakken). Ben je het er met elkaar over eens waar alle strips horen, dan kun je ze opplakken.

Neem daarna het werkblad met de tekstballonnen en knip deze uit. Bespreek met elkaar welke tekstballon bij welk tijdvak hoort en leg deze bij het juiste tijdvak. Als je het over alle tekstballonnen eens bent, dan plak je ze vast.

Neem daarna het werkblad met de afbeeldingen en knip deze uit. Bespreek met elkaar welke afbeelding bij welk tijdvak hoort en leg deze bij het juiste tijdvak. Als je het over alle afbeeldingen eens bent, dan plak je ze vast.

Nu heb je vier posters, met op elke poster kenmerken van de handel in dat tijdvak.

Opdracht 2 Posters presenteren

De posters van de 4 tijdvakken zijn klaar. Nu moet je aan de hand van de posters uitleggen hoe de handel veranderde in de periode 1000-1800. Bespreek met elkaar de volgende onderdelen. De eerste leerling begint met stap 1, de tweede met stap 2, leerling 1 met 3 enzovoort. De andere leerling let goed op wat er gezegd wordt en vult aan of verbetert.

Stap 1: Noem ongeveer drie kenmerken van de handel in het tijdvak 1000-1500.

Stap 2: Leg met poster van het tijdvak 1500-1600 uit, wat er veranderde ten opzichte van het vorige tijdvak.

Stap 3: Leg nu met de poster van tijdvak 1600-1700 uit, wat er in dit tijdvak veranderde.

Stap 4: Leg vervolgens met de poster van tijdvak 1700-1800 uit wat er veranderde.

Stap 5: Probeer vervolgens in één of twee zinnen te zeggen hoe de handel veranderde in de periode 1000-1800: "De belangrijkste verandering in de handel tussen 1000 en 1800 is:"

nijverheid in de *tijd van steden en staten, 1000-1500*. Iedere leerling leest een aantal bronnen en haalt hieruit een of meerdere oorzaken en vult het schema in. Vervolgens bespreken ze de gevonden oorzaken met elkaar. Doel hiervan is dat leerlingen de oorzaken aan elkaar uitleggen en toelichten. Hierna kunnen ze het schema volledig invullen. Bij deze opdracht ligt het accent op het delen van informatie.

Een andere vorm van samenwerking is te vinden in de herhalings- en vergelijkingsopdracht in kader 3, waarbij leerlingen teksten en afbeeldingen in het juiste tijdvak moeten plaatsen. Hiervoor is het nodig dat ze eerst bespreken hoe ze de opdracht aanpakken, waarna ze overeenstemming moeten bereiken over het plaatsen van de bronnen in de juiste tijdvakken. In het tweede deel van de opdracht moeten ze aan elkaar uitleggen hoe de handel en nijverheid in een bepaald tijdvak was en welke veranderingen er optraden. Dit moeten ze ook aan de klas kunnen uitleggen. Leerlingen worden op deze manier aangezet om de kennis over de tijdvakken expliciet te verwoorden. Hierbij kunnen de leerlingen elkaar aanvullen, bevragen en/of verbeteren. Ook bij de klassikale presentatie kunnen de leerlingen (of de docent) vragen stellen. Iedere leerling heeft immers de tijdvakken bestudeerd en de opdracht gemaakt, en is dus kundig genoeg om dit te doen.

Productgericht werken

In het rapport van de Inspectie over de basisvorming wordt het geschiedsonderwijs globaal afgeschilderd als saai en eentonig. Een van de oorzaken is dat leerlingen veel tijd moeten besteden aan het beantwoorden en nakijken van grote hoeveelheden vragen. Voor leerlingen is niet duidelijk waar de antwoorden op de vele vragen uiteindelijk toe leiden. Wat is het doel? Waar werken men naar toe? Het model van een leestekstje met een bijbehorende serie vragen en nakijkbladen wordt eindeloos herhaald. Zowel voor de leerling als voor de docent is dit stomvervelend. Wij zochten een alternatieve benadering, waarvan een meer uitdagende en motiverende werking uitging. Het idee van productgericht werken hangt samen met bovenstaande ideeën van actief en zelfstandig leren. In deze les-serie hebben we bewust gekozen voor het werken met concrete eindpro-

ducten als afsluiting van een hoofdstuk (zie kader 4). Deze eindproducten zijn altijd betekenisvolle opdrachten, waarin de opgebouwde kennis van een hoofdstuk op een creatieve wijze in een andere context wordt herhaald en in samenhang toegepast. De eindopdracht geeft hiermee richting aan het leerproces. Alle opdrachten die de leerlingen in de loop van het hoofdstuk gemaakt hebben, staan in dienst van de eindopdracht. Het vak geschiedenis is vaak erg taalgericht. Veel leerlingen uit het vmbo zijn niet zo taalvaardig en zij werken ook graag aan andersoortige en minder talige opdrachten. Vandaar de keuze voor creatieve verwerkingsvormen als bijvoorbeeld het maken van een poster of een folder. De opdrachten brengen zo ook afwisseling aan in het type leerling-activiteiten. Tevens verwachten we dat door deze benadering de leerlingen meer gemotiveerd met de leerstof bezig zullen zijn.

Rol van de docent

Twee belangrijke pijlers voor het leerproces zijn aan de orde geweest: de leerling en het lesmateriaal. Welke rol speelt de docent in dit geheel? Hierboven werd al aangegeven dat de rol van de geschiedenisdocent in de (huidige) basisvorming niet altijd even benijdenswaardig is. Als procesbegeleider en bewaker moet een geschiedenisdocent routinematige activiteiten verrichten: huiswerk controleren, nakijkbladen uitdelen, korte nabespreking en/of instructie geven en de voortgang bewaken tijdens het zelfstandig werken van de leerlingen. Veel collega's klagen over de saaiheid van het bestaan en het gemis aan uitleg- en vertelmomenten.

Bij de ontwikkeling van oriëntatiekennis kennen wij een aansprekender rol toe aan de geschiedenisdocent. De belangrijkste taak van de docent blijft het

creëren van voorwaarden en mogelijkheden voor leerlingen om te leren. Aansluitend op het idee van actief en zelfstandig leren, begeleidt de docent de leerlingen in hun leerproces. Hij/zij zet aan tot het maken van opdrachten en activeert leerlingen hierin door hen zoveel mogelijk zelf oplossingen of antwoorden te laten bedenken; hij zal dus eerder oplossingsstrategieën dan pasklare antwoorden aanbieden. De docent is ook degene die opgedane kennis samen met de leerlingen in samenhang plaatst, door middel van korte klassikale nabesprekingen van opdrachten en start- en afsluitmomenten van de les. Op deze momenten wordt in een gesprek met leerlingen onder woorden gebracht wat het belang is van de leerstof, of wordt een

relatie gelegd met de huidige tijd. Ook wordt er samen met de leerlingen 'ontdekt' wat het kenmerkende van een tijdvak is, welke relaties er zijn tussen tijdvakken, of welke lange termijn ontwikkelingen zichtbaar zijn geworden. Door het stellen van vragen worden leerlingen uitgedaagd hun kennis te verwoorden en na te denken over bepaalde ontwikkelingen. Op deze interactieve wijze zijn zowel de docent als de leerlingen voortdurend actief bezig met het construeren van beelden van het verleden. Hierbij zijn historische verhalen en anekdotes goed inzetbaar. De actieve betrokkenheid van de docent zorgt voor een goede kijk op de ontwikkeling van historische kennis en vaardigheden van (individuele) leerlingen.

Eindopdracht

Opdracht 14

In de voorgaande paragrafen hebben jullie veel geleerd over de ontwikkeling van steden, handel en nijverheid in de *tijd van steden en staten* (1000 - 1500). In deze eindopdracht brengen jullie deze veranderingen nog een keer in beeld door drie posters te maken. Dat is geen eenvoudige klus en daarom werken we in stappen naar een mooi eindresultaat toe.

Voor deze opdracht heb je het volgende materiaal nodig:

- schaar en lijm
- de drie lege basisposters
- het knipvel met 'markten'
- het knipvel met 'producten'
- het knipvel met 'landen en gebieden'
- het knipvel met de tekstballonnen van Dirck, Thijmen en Johannes. Jullie werken in groepen van twee. Overleg steeds met elkaar, want jullie moeten het samen eens worden.

Maak nu de volgende opdrachten:

- a Gebruik het knipvel 'markten'. Knip de verschillende markten los en leg ze in het midden van de lege basisposters.
- b Gebruik het knipvel met producten. Welke producten horen bij markt 1; welke producten bij markt 2 en welke producten bij markt 3? Leg de kaartjes met de producten op de juiste plaats.
- c Gebruik het knipvel met gebieden / landen. Waar komen de producten van markt 1 vandaan? Waar komen de producten van markt 2 vandaan en waar komen de producten van markt 3 vandaan? Leg de kaartjes met de namen van gebieden/landen bij de juiste markt en bij de juiste producten.
- d Gebruik het knipvel tekstballonnen. Vul de tekstballonnen bij Dirck, Thijmen en Johannes in. Plaats ze vervolgens bij de juiste markt.
- e Jullie hebben nu de drie posters bijna af. Controleer ze voor de laatste keer en plak dan alles vast.
 - Schrijf bij alle afbeeldingen nog een trefwoord.
 - Tot slot verbind je alle afbeeldingen met een lijn/pijl naar de juiste markt

Kader 4: Voorbeeld van productgericht werken.

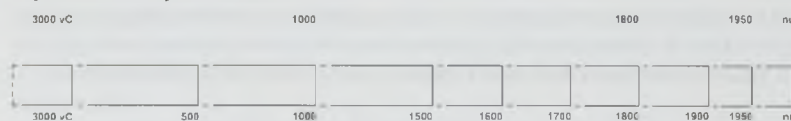
Tijdvakken, periodes, maatschappijtypen

Opdracht 1

In de eerste opdracht gaan we na waar we de *tijd van steden en staten*, 1000-1500 moeten plaatsen; in welke periode dit tijdvak valt en welk samenlevingstype bij het tijdvak hoort.

- De vragen staan onder de drie tijdbalken.
- Je hebt voor deze opdrachten kleurpotloden nodig.

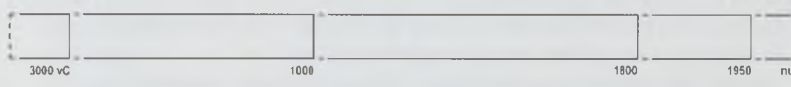
Tijdbalk 1 Tijdvakken

Tijdbalk 2: Periode

Tijdbalk 3 Type samenleving

legenda:

- =
- =
- =
- =

- Kleur in de eerste tijdbalk de *tijd van steden en staten* rood.
- Hoe heet het tijdvak voor de *tijd van steden en staten*, 1000-1500? En het tijdvak erna?
.....
.....
.....
- De tweede tijdbalk is al verdeeld in vijf delen: Zet op de juiste plaats: Middeleeuwen, Oudheid, Voegmoderne Tijd en Prehistorie. In welke periode valt de tijd van Steden en Staten?
- Welke soort samenleving was er in de *tijd van monniken en ridders*, 500-1000; welk soort samenleving was er in de *tijd van steden en staten*, 1000-1500? Kies uit: samenleving van jagers en verzamelaars, landbouw samenleving, of landbouw - stedelijke samenleving.
- Kleur in de derde tijdbalk de periode waarin sprake is van een samenleving van jagers en verzamelaars geel. Kleur de periode waarin sprake is van een landbouwsamenleving groen. Kleur de periode waarin sprake is van een agrarisch - stedelijke samenleving blauw. Vul de legenda onder de tijdbalk in
- Geef nu een beschrijving van tijdvak 4: *tijd van steden en staten*:
 - de *tijd van steden en staten* is van tot
(jaartallen invullen)
 - de *tijd van steden en staten* valt in de
(periode invullen)
 - de *tijd van steden en staten* is een
(soort samenleving invullen)

Aspecten van oriëntatiekennis

Volgens het rapport-De Rooy is ontwikkeling van historisch besef het hoofddoel van het geschiedenisonderwijs. De bouwstenen daarvoor zijn oriëntatiekennis, historische benaderingswijzen en (beeldvormende) vaardigheden. We gaan hier eerst in op elementen die van belang zijn voor ontwikkelen van oriëntatiekennis. Vervolgens komen de historische benaderingswijzen en vaardigheden aan bod.

In het rapport-De Rooy wordt een aantal aspecten genoemd die in het kader van de ontwikkeling van oriëntatiekennis belangrijk zijn: (1) de indeling in tijdvakken, periodes en maatschappijtypen; (2) aandacht voor beeldvorming; (3) relatie met het heden; (4) herhaling.

Hieronder lichten we deze punten toe en laten we zien op welke manier deze aspecten een plaats hebben gekregen in de lessenserie.

1. Tijdvakken, periodes, maatschappijtypen

In het rapport-De Rooy wordt het verleden ingedeeld in tien tijdvakken. Met nadruk stelt de commissie dat het hierbij niet gaat om een wetenschappelijke indeling, maar om een didactisch hulpmiddel om zich te oriënteren in de tijd. De tijdvakken dienen als kapstok om gebeurtenissen, personen en ontwikkelingen in de tijd te plaatsen. Voor elk tijdvak heeft de commissie een aantal kenmerkende aspecten geformuleerd. In de lessenserie *Zicht op verandering* wordt per hoofdstuk één (sociaal-economisch) kenmerkend aspect van één tijdvak behandeld.

In het oriëntatiedeel van elk hoofdstuk zijn steeds tijdbalkopdrachten opgenomen. Een tijdbalk kan leerlingen helpen zich te oriënteren binnen een bepaald tijdvak, maar ook op de plaats van dat tijdvak te midden van andere tijdvakken. Een voorbeeld (zie ook kader 5): in de inleiding op het hoofdstuk over de *tijd van steden en staten*, 1000-1500 wordt gevraagd het betreffende tijdvak op een tijdbalk in te kleuren en aan te geven welk tijdvak ervoor en erna komt. Ook wordt een relatie gelegd met de indeling in periodes en maatschappijtypen. Voortdurende herhaling van deze (verschillende) indeling (en), bijvoorbeeld aan het begin van elk nieuw tijdvak maar ook aan het einde van een hoofdstuk, draagt bij aan de ontwikkeling van een tijds kader.

De steden groeien

We beginnen met een verhaal. Je krijgt dan een indruk van het dagelijks leven in de *tijd van steden en staten, 1000-1500* waarin het eerste deel van het hoofdstuk zich afspeelt.

2. Beeldvorming

Aandacht voor beeldvorming is volgens de commissie-De Rooy een ander belangrijk aspect voor de ontwikkeling van oriëntatiekennis. Beeldvorming van en over het verleden komt op verschillende manieren tot stand: binnen, maar ook buiten school, bijvoorbeeld via televisie, musea, cd-roms, (strip)boeken, films, afbeeldingen etc. Hoe kan aandacht voor beeldvorming tot uiting komen in lessen en les-methodes?

De indeling in tijdvakken heeft de functie om als een kapstok te dienen om allerlei beelden te kunnen plaatsen in de tijd. Een aantal van de beelden bij een tijdvak wordt al aangereikt door de naam van het tijdvak, door de kenmerkende aspecten en door de (door ons gebruikte, maar niet verplichte) bijbehorende iconen. Deze kunnen bijvoorbeeld aan het begin van elk hoofdstuk opgenomen worden, of ze kunnen als poster zichtbaar in de klas opgehangen worden, zodat er steeds naar verwezen kan worden. Zo kunnen leerlingen sneller vertrouwd raken met de indeling in tijdvakken.

Andere beelden kan de leerling zelf vormen door wat er in de lessen aan de orde komt. In lesmethodes kunnen beelden van een bepaald tijdvak opgevoerd worden door het gebruik van verhalen, illustraties en allerlei soorten bronnen. Deze beelden kunnen bijdragen aan de inleving van een leerling in een bepaalde tijd. Hiernaast is een voorbeeld opgenomen uit de lessenserie met daarin het (eerste gedeelte van) het verhaal "Op weg naar de jaarmarkt". Bij het verhaal is een illustratie opgenomen.

Ook kunnen abstractere ontwikkelingen of begrippen als bijvoorbeeld de groei van de handel in de Middeleeuwen, of aspecten van het handelskapitalisme duidelijk gemaakt worden aan de hand van een herkenbaar personage. In kader 7 is een voorbeeld opgenomen. Aan de hand van de afbeeldingen en verhalen van Dirk, Thijmen en Johannes wordt de ontwikkeling van boer tot patriciër geconcretiseerd. De docent helpt de leerlingen deze ontwikkeling te herkennen en te verklaren door middel van bijvoorbeeld een onderwijsleergesprek.

De aandacht voor beeldvorming vereist een zorgvuldige selectie van geschikte afbeeldingen. Dit kunnen schriftelijke bronnen zijn, maar ook visuele bron-

Op weg naar de jaarmarkt.

Het is nog vroeg in de middag als Harm, samen met zijn vader en een groep andere boeren, over de zandweg richting stad loopt. De groep is op weg naar de jaarmarkt die morgen gehouden wordt. Harm is nog nooit in een stad geweest! Hij heeft er zulke spannende verhalen over gehoord, dat hij haast niet kan wachten tot ze er eindelijk zijn. Tijdens het lopen denkt hij aan de afgelopen weken ...

Boven Kader 6: Beeldvorming door middel van verhaal en illustratie.

Onder Kader 7: Concrete personages ondersteunen de beeldvorming.

"Ik ben Dirck. Net als de meeste mensen in het dorp waar ik woon ben ik boer. We moeten heel hard werken op het land. We verbouwen vooral graan. Een deel van de opbrengst gaat naar mijn heer. Mijn gezin en ik moeten leven van wat er over blijft. De laatste jaren blijft er bij mij en bij mijn buren gelukkig steeds meer over. We hebben nu meer graan dan we zelf kunnen eten. Het overschot kunnen we verkopen. Niet aan mijn buren; die hebben zelf over. Daarom ga ik nu soms naar de nieuwe nederzetting* bij het kasteel. Daar wonen steeds meer mensen. Ik verkoop het graan dat ik over heb aan een bakker. Hij bakt het brood voor de mensen die er werken als koopman, smid of meubelmaker. Dat lijkt mij ook wel wat: wonen en werken in de stad."*

"Ik ben Thijmen, een achterkleinzoon van Dirck. Dirck ging 100 jaar geleden naar de markt om graan te verkopen. De kleine nederzetting van toen is veranderd in een stad. Mijn vader kwam veertig jaar geleden naar de stad waar ik nu woon. Hij werd tonnenmaker. Tonnen worden gebruikt voor het bewaren van wijn, maar ook voor het inzouten van vis, vlees en groenten. Van hem leerde ik het vak van tonnenmaker. Nu heb ik een eigen werkplaats en ben erg goed geworden in mijn vak. Ik ben als meester* lid van het gilde.* Gelukkig ben ik een vrij man. Ik heb geen verplichtingen meer aan een adellijk heer.

De stad waar ik woon is de laatste honderd jaar snel gegroeid. Nog niet zo heel lang geleden was het een kleine nederzetting aan een doorwaadbare plaats in de rivier. Nu komen er steeds meer mensen naar toe. Er wonen steeds meer kooplieden en ambachtslieden. Voor al die mensen worden nieuwe huizen aan de buitenkant van de stadsmuur gebouwd. Binnenkort beginnen we met de aanleg van nieuwe stadsmuren."

nen zoals afbeeldingen of videofragmenten. Een uitgebreider en genuanceerder beeld van het verleden kan worden bereikt door de (visuele) bronnen te bespreken aan de hand van vragen als: wat of wie zie je?, wat doet hij of zij? in welk tijdvak past deze bron en waarom?

Bepaalde beelden kunnen ter discussie komen te staan door ze kritisch te bekijken en te bespreken. (bijvoorbeeld: vind je het icoontje bij dit tijdvak goed gekozen? welk alternatief kun jij bedenken?)

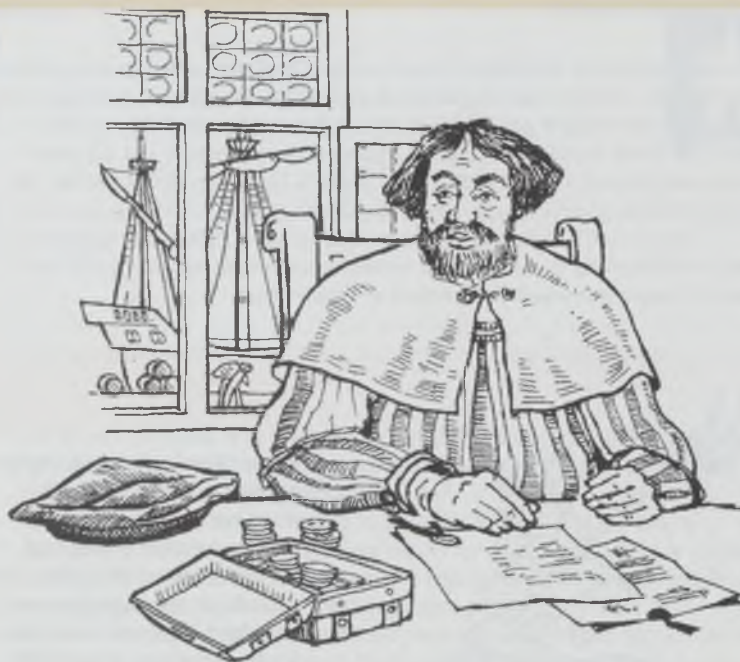
3. Relatie met het heden

Historisch besef gaat niet alleen over het verleden, maar ook om de betekenis van het verleden voor het heden en de toekomst. Daarom is ook dit aspect van belang voor de ontwikkeling van oriëntatiekennis. Het heden kan dienen als een vertrekpunt voor een historische terugblik of onderzoek, maar ook is het mogelijk om tijdens of na behandeling van een onderwerp een relatie te leggen met de huidige of toekomstige tijd. Een voorbeeld van een heden-daags gegeven als vertrekpunt voor een historisch thema staat in kader 8.

In het hoofdstuk over de *tijd van pruiken en revoluties, 1700-1800* staat de plantage-economie centraal. Daarbij komt ook slavernij aan de orde. In de oriëntatieopdracht staat een bron over slavernij in 2001. Aan de hand van deze bron kan besproken worden wat slavernij is en in welke vormen dit verschijnsel ook nu nog voorkomt. Belangrijke begrippen die met slavernij te maken hebben, worden herhaald (voorkennis) of geïntroduceerd. Hierna zal de overstap naar de relatie tussen slavernij en de plantage-economie eenvoudiger verlopen, omdat alle leerlingen bekend zijn met het gebruikte begrippenkader. Daarnaast is dan ook de relatie tussen heden en verleden verduidelijkt.

4. Herhaling

In het rapport-De Rooy wordt gesproken over het belang van herhaling als middel tot beklijven van kennis. Bij oriëntatiekennis gaat het immers om duurzame kennis die ook op langere termijn onthouden wordt en steeds inzetbaar blijft. Met herhaling wordt hier nadrukkelijk niet bedoeld 'hetzelfde nog een keer zeggen op dezelfde wijze'. Dezelfde stof op dezelfde manier behandelen zou het geschiedenisonderwijs alleen maar saai maken.

"Ik ben Johannes. Thijmen was mijn overgrootvader. Ik heb gehoord dat mijn verre voorouders ooit op het land werkten. Maar onder ons gezegd: dat wil ik eigenlijk niet weten.

Mijn vader maakte niet langer tonnen, zoals mijn grootvader dat deed. Hij kocht wijn van Italiaanse kooplieden en verkocht die weer aan Duitsers, Denen en Zweden. Ik heb de zaak van mijn vader overgenomen en handel nu in wijn, maar ook in wollen en linnen stoffen. Mijn koopwaar wordt met schepen uit deze verre landen gehaald of er naar toe gebracht.

Daar is veel geld mee te verdienen. Ik woon dan ook in een groot huis aan het grote plein midden in de stad. Daaraan kun je wel zien dat ik tot de belangrijkste mensen van deze stad behoer. Ik zit dan ook al enige tijd in het stadsbestuur!"

Opdracht 2

Klassengesprek over bron 1

Bron 1

Enkele cijfers uit een rapport van Global March Against Child Labour. Dit is een beweging die overal ter wereld strijdt tegen kinderarbeid.

- Onlangs werden 5000 kinderen tussen 6 en 14 jaar gevonden in geheime en illegale werkplaatsen in Guatemala City. Zij moesten vuurwerk en ander explosief materiaal maken.
- De helft van de prostituees in de straten van Sudbury in Canada is jonger dan 15 jaar. Sommigen zijn zelfs pas 11 jaar oud.
- 3000 Albanese kinderen zijn naar Italië en Griekenland getransporteerd. Ze werden gebruikt om te bedelen en auto's wassen zonder loon.
- Naar schatting 400.000 kinderen jonger dan 15 jaar werken als fulltime huishoudelijke hulp in Jakarta, de hoofdstad van Indonesië.
- In Oeganda zijn 4000 kinderen ontvoerd om als kindsoldaten te vechten in de "Lord's Resistance Army".

Ontleend aan: <http://www.novib.nl/samen/>

Zie ook: <http://www.globalmarch.org>

Kader 8: De combinatie 'heden' en 'verleden'.

- Wat weet je nog van handel in de *tijd van steden en staten, 1000-1500*? Vul de eerste kolom in van tijdvak 4 in het schema "handel in beeld". De kolom van tijdvak 6 vul je nog niet in, want die komt later aan de beurt.

Handel in beeld

	Kolom 1 tijdvak 4 tijd van steden en staten, 1000-1500 <i>boer Dirck</i> <i>rond 1100</i> 	Kolom 2 tijdvak 6 tijd van regenten en vorsten, 1600-1700 <i>koopman Trip,</i> <i>rond 1650</i>
<i>doel</i>	Dirck leefde van de handel / handelde alleen als hij wat graan overhad	Koopman Trip leefde van de handel / handelde alleen als hij wat spullen overhad
<i>schaal</i>	Dirck had veel / weinig te verhandelen	Koopman Trip had veel / weinig te verhandelen
<i>investering</i>	Dirck investeerde veel / weinig in zijn handel, en kreeg zijn investering snel / langzaam uitbetaald	Koopman Trip moest zelf veel / weinig investeren in zijn handel en kreeg zijn investering snel / langzaam uitbetaald
<i>afstand</i>	Dirck moest ver reizen / bleef in de buurt met zijn handel	Koopman Trip handelde zelf in Europa / Nederland. Door zijn VOC-aandelen handelde hij ook met Amerika / Azië
<i>risico</i>	Dirck nam veel / weinig risico met zijn handel	Koopman Trip nam veel / weinig risico met zijn handel in Europa. Met zijn VOC-aandelen nam hij veel / weinig risico
<i>winst</i>	Dirck gebruikte de winst om iets voor zijn boerderij te kopen / om nieuwe handelswaar te kopen	Koopman Trip gebruikte de winst om: een groter en mooier huis te kopen / opnieuw te investeren om zijn bedrijf uit te breiden

Kader 9: Herhaling – ophalen van voorkennis.

De bedoeling is juist om aan de hand van een nieuw voorbeeld of een nieuwe leerlingen bestaande kennis op te laten halen en die te verbinden met nieuwe kennis. Zo kunnen nieuwe relaties worden gelegd, waardoor meer inzicht kan ontstaan en kennis beter kan beklijven. Het gaat dus niet zozeer om de herhaling van elk besproken tijdvak, als wel om het in samenhang behandelen van alle vier de tijdvakken. Dit kan bereikt worden door op zoek te gaan naar overeenkomsten en verschillen en naar (lange-termijn-) ontwikkelingen.

Herhaling kan op verschillende niveaus terugkomen. De concentrische opbouw via basisschool, basisvorming, leerwegen vmbo en/of tweede fase is één voorbeeld. De door ons voorgestelde concentrische ordening om in twee rondes door de tien tijdvakken te gaan is een tweede voorbeeld. Hier gaat het vooral om de manier waarop herhaling in de lessenserie is verwerkt.

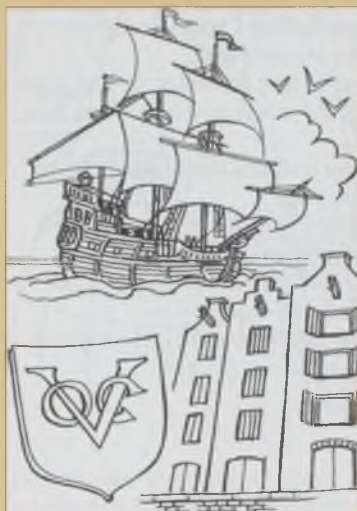
Binnen de lessenserie is structureel ruimte ingebouwd voor herhaling van historische kennis en beelden. Enerzijds is er de docent die op verschillende momenten tijdens de les de leerlingen bevraagt om zo basisstof te herhalen: *In welk tijdvak speelt het verhaal? Hoe kon de stad groeien? Waarom investeerde koopman Trip zijn winst in een nieuwe onderneming?* Daarnaast zijn er in zowel het oriëntatie-, het uitvoerings- als het afsluitingsdeel van elk hoofdstuk herhalingsopdrachten opgenomen. We bespreken uit elk van bovengenoemde delen een voorbeeld.

Onder het kopje 'tijdvakken, periodes, maatschappijtypen' is al kort gesproken over de tijdbalk-opdracht die in het oriëntatiedeel van elk hoofdstuk terugkomt en waar een herhalingselement inzit (zie voorbeeld in kader 5). Daarnaast wordt herhaald door het ophalen van eerder opgedane kennis. Dit gebeurt meestal in het oriëntatiedeel, maar ook in het uitvoeringsdeel. In hoofdstuk 3 bijvoorbeeld gaat het over de handel en nijverheid in de *tijd van regenten en vorsten, 1600-1700*. Voordat er een beeld geschetst wordt van de handel in dit tijdvak, wordt de kennis opgehaald over handel in de *tijd van steden en staten, 1000-1500* (zie kader 9).

Ook in de afsluitende eindopdracht is herhaling verwerkt. Bij deze opdrachten wordt de leerlingen gevraagd opgedane kennis opnieuw toe te passen, maar nu in een nieuwe context.

Eindopdracht: Toetsquiz

U ziet hier enkele tekeningen (ook één op bladzijde 19) en de tekstjes van een quiz. De leerlingen moeten de tekstkaartjes uitknippen en plaatsen bij de passende afbeelding.

De meester met zijn gezin aan het werk in hun kleine werkplaats. Het duurt een hele tijd voordat de bestelde en aanbetaalde meubels aan de klant worden geleverd.

Eens per week komen boeren, ambachtslieden en kooplieden/handelaren naar deze markt om er spullen te ruilen, te kopen of te verkopen.

Jaarlijks onderneemt een aantal grote VOC-schepen de gevaarlijke en lange reis naar de andere kant van de wereld. Er zijn grote winstkansen. De aandeelhouders wachten in spanning op een veilige terugkeer uit Indië.

In de touwslagerij werken 20 mensen in loonarbeid voor een ondernemer. Het maken van touw is zwaar werk. Gelukkig zijn er eenvoudige machines die het werk iets lichter maken. Er is veel touw op voorraad.

Het betreft steeds een 'creatieve opdracht', waarbij leerlingen zich moeten inleven in een bepaald persoon, en stukjes tekst en afbeeldingen moeten aanvullen, selecteren en ordenen. Onder het kopje 'productgericht werken' is al uitgebreider bij dit type opdrachten stil gestaan. Een belangrijke vorm van herhaling vindt plaats in de 'herhalings- en vergelijkingsronde'. In dit afsluitende en overkoepelende hoofdstuk moeten de leerlingen hun opgedane kennis over de (in dit geval vier) tijdvakken inzetten om de opdracht te kunnen maken (zie kader 3). Bij deze lessenserie is de vraag geformuleerd: *Wat verandert er in handel en nijverheid tussen 1000 en 1800?* Om hier een antwoord op te geven

moeten leerlingen in tweetallen afbeeldingen en bronnen uit de vier tijdvakken in het juiste tijdvak plaatsen. Voor elk tijdvak moet er een poster gemaakt worden, waarop verschillende kenmerken van de handel en nijverheid te zien zijn. Vervolgens moeten de leerlingen aan elkaar uitleggen hoe de handel (en de nijverheid) in de loop van de tijd veranderden. Dit vormt een oefening voor het klassikale gedeelte waarin de leerlingen een presentatie houden over hun posters. De docent en de andere leerlingen hebben de gelegenheid hierop te reageren. Op deze wijze ontstaat een klassikaal gesprek, waarin de belangrijkste punten nog eens op een rij worden gezet en waaraan alle leerlingen actief deel nemen.

Historische benaderingswijzen en vaardigheden

Voor de ontwikkeling van historisch besef is volgens de commissie-De Rooy de ontwikkeling van oriëntatiekennis een belangrijke voorwaarde. Maar daarnaast steunt het historisch besef ook op een historisch verantwoorde benadering van kwesties uit heden en verleden en op historisch redeneren. Het gaat hierbij om informatie- en onderzoeksvaardigheden, maar vooral ook om 'beeldvormende vaardigheden', zoals het onderscheiden van continuïteit en verandering en het verklaren van verschijnselen en gebeurtenissen.

Twee voorbeelden. In kader 3 is de herhalings- en vergelijkingsopdracht opgenomen. In deze opdracht moeten leerlingen eerst een aantal bronnen in het juiste tijdvak plaatsen. Hierna moeten ze aan elkaar uitleggen hoe de handel veranderde in de loop van de tijd. Door de (ontwikkelingen in) de verschillende tijdvakken in samenhang te zien en de veranderingen te verwoorden krijgen leerlingen (beter) zicht op overeenkomsten en verschillen tussen tijdvakken en op een ontwikkelingslijn.

Een voorbeeld van een opdracht gericht op het zoeken naar oorzaken is opgenomen in kader 2. Leerlingen gaan in deze opdracht in groepjes van twee op zoek naar oorzaken voor de groei van de handel en nijverheid in de steden. Beide groepsleden onderzoeken verschillende bronnen. Vervolgens moeten zij hun analyse toelichten en verantwoorden aan de ander, waarna het antwoordschema aangevuld wordt.

Slot

Het bovenstaande verhaal heeft u een globaal beeld gegeven van de door de SLO ontwikkelde lessenserie *Zicht op verandering*. Het doel ervan was om, op basis van de uitgangspunten van het rapport-De Rooy, te komen tot de ontwikkeling van oriëntatiekennis voor het vmbo.

Natuurlijk moet het ontwikkelde lesmateriaal in de praktijk worden uitgetoetst om het op zijn waarde te kunnen schatten. Gelukkig hebben wij een school en een docent bereid gevonden om de lessenserie in twee klassen uit te proberen. In een volgend artikel, dat in *Kleio 4* zal verschijnen, doen wij verslag van deze try-out en van de reacties van de docent en zijn leerlingen.